

Kapitola 10

Česká filozofie v exilu a v samizdatu

Hned v několika kapitolách této naší práce píšeme rovněž o představitelích české filozofie, kteří po politickém převratu v roce 1948 začali být umlčováni, protože se nechtěli vzdát svých filozofických názorů a občanských postojů. Sem patří např. jména In. A. Bláhy, J. Krále, J. B. Kozáka, A. Dratvové, K. Engliše, Vl. Kubeše, J. Patočky, V. Navrátila a mnoha dalších.

Někteří z českých filozofů se v té situaci rozhodli pro emigraci. - Emigrace, tj. „dobrovolný nebo vynucený odchod z vlasti do ciziny z důvodů hospodářských, politických nebo náboženských“, není v českých dějinách nijak výjimečným jevem. Počátky historie naší kulturněpoliticky motivované emigrace spadají dokonce už do samého začátku našich dějin - do doby Velkomoravské říše. Tehdy po smrti arcibiskupa Metoděje museli opustit zemi Metodějovi žáci, stoupenci slovanské bohoslužby. Nedávno u nás vyšla kniha Jaroslava Kadlece o českých katolických exulantech doby husitské. Světově proslulým českým exulantem - tentokrát z řad Českých bratří - v období pobělohorském se stal Jan Amos Komenský. Společenské poměry v zemi po revoluci 1848 donutily v roce 1859 k odchodu do ciziny např. radikálního demokrata Josefa Václava Friče (domů se mohl vrátit až v roce 1879), stejně jako brněnského augustiniána Františka Matouše Klácela, který v roce 1869 odjel do Ameriky, aby se alespoň u tamějších Čechů pokusil uskutečnit něco ze svých snů o novém životě lidí-vesměrníků. Filozof Masaryk a sociolog Beneš se stali nej přednějšími z českých politiků, kteří v letech první světové války v zahraničí prosazovali zájmy svého národa. Filozofové byli i mezi četnými emigranty, kteří opustili republiku před její německou fašistickou okupací.¹

¹ Uvedli jsme už, že někteří z filozofů, kteří po německé okupaci českých zemí zůstali „doma“, zahynuli později v nacistických věznicích nebo v koncentračních táborech. Byl mezi nimi i docent filozofie na Karlově univerzitě Josef Fischer (1891-1942). Před válkou na sebe Fischer upozornil dvousvazkovou monografií Myšlenka a dílo Františka Palackého (1926-1927) a řadou studií k filozofii morálky a politiky (např. Válka a mír v antické filozofii, 1935). V kapitole ukazující na vztah filozofie a společenského dění je ovšem třeba zmínit se rovněž o Fischerově významném autorském podílu na obsáhlém programu Za svobodu, který na přelomu let 1940-1941 vyjádřil nejen stanovisko odbojového seskupení zv. Petiční výbor

V souvislosti s českou filozofií 20. století hrají ovšem úlohu především emigrační vlny spojené s únorem 1948 a srpnem 1968. Jejich charakteristiku podal Pavel Tigrid v knize *Politická emigrace v atomovém věku* (1974, 1990): Po únoru 1948 emigrace „vznikla jako přímý důsledek neúspěchu mírového soužití komunistů s demokraty v lidově demokratickém československém státu v letech 1945-1948“; byla to emigrace „v podstatě vzdělanecká“. Emigranty posrpnové rozdělil Tigrid do tří skupin - tvořili je 1. lidé pronásledovaní nebo diskreditovaní režimem, 2. „odborné kádry“, které „nivelizační a kádrová politika režimu odborně i existenčně diskriminovala a navrch postihovala nejrůznějšími šikanami a 3. aktivní účastníci reformního hnutí, bývalí státní a političtí funkcionáři, publicisté a spisovatelé, univerzitní profesori...“² Z filozoficky zaměřených osobností odešli po únoru 1948 do zahraničí především někteří z nábožensky orientovaných myslitelů, např. filozofující teologové římskokatolické církve (někteří ovšem až poté, co strávili několik let ve vězení, po odsouzení za údajné „špionáže“, „sabotáže“ atp.).

K nejvýraznějším osobnostem spojeným s poúnorovou emigrací patří Ferdinand Peroutka (1895-1978 v New Yorku), přední český novinář (v meziválečných letech šéfredaktor týdeníku *Přítomnost* a politický redaktor *Lidových novin*), publicista a spisovatel.³ Filozofický dosah má především jeho kniha *Jací jsme. Pokus o národní charakteristiku* (1924) a spis *Budování státu I-V* (1933-1939), analyzující politické dění v prvních čtyřech letech republiky. Po druhé válce, kterou prožil v koncentračním táboře, byl komunistickým tiskem - s ohledem i na jeho příspěvky ve *Svobodných novinách* a týdeníku *Dnešek* - označován za jednoho z nejrozhodnějších odpůrců komunismu. Komunistické ideje Peroutka kritizoval už od 20. let. Hned v prvním ročníku *Přítomnosti* začala také anketa *Proč nejsem komunistou?*⁴

Dvojnásobným exulantem se stal Pavel Tigrid (nar. 1917). Poprvé emigroval v roce 1939 do Anglie, kde pak působil v českém vysílání anglického rozhlasu. Podruhé emigroval v roce 1948. Zpočátku žil v Mnichově (byl činný v tamější Svobodné Evropě), potom v USA a posléze ve Francii.

Věrní zůstaneme k aktuální situaci, ale i k poválečným úkolům svobodné české společnosti v jednotlivých oblastech jejího života. Zaměření tohoto dokumentu (jako „nejvýznačnějšího dokumentu politického myšlení za války“) charakterizoval Václav Černý ve svých *Pamětech*: „Je to dokument myšlení, za jehož úroveň se tento odboj nemusí stydět. A zároveň očividný a skvělý důkaz, že náš vlastní, národní odboj pojal program - a stačil na to - státu socialistického, při tom však navazujícího na zcela domorodé tradice pokrokového humanismu, jenž se nikdy nehodlal pro sociální spravedlnost zříci ideálů politicko-občanské a duchovní svobody, usiloval naopak o jejich syntézu.“ (Srov. V. Vrabec: *Dokument nedoceneného významu*, *Lidové noviny* 22. 6. 1991, s. 8.)

² P. Tigrid: *Politická emigrace v atomovém věku*, Praha 1990, s. 67, 92.

³ Peroutkovou první knihou byl soubor povídkových fejetonů *Z deníku žurnalistova* (1922). Jako novinář začínal v *Herbenově Času* a v redakci liberálního týdeníku *Tribuna*. *Přítomnost* vydával v letech 1924-1939. (V roce 1991 vyšel v Praze Peroutkův „fiktivní historický román“ *Pozdější život Panny Orleánské*.)

⁴ Do ankety postupně přispěli bratři Čapkové, František Langr, Fráňa Šrámek, Josef Kopta, Jan Herben, Jaroslav Kallab, Jaroslav Kříženecký, Richard Weiner a sám Peroutka.

Jeho významným činem bylo zložení (1956) a redigování politicko-kulturního časopisu Svědectví; tato revue, určená nejen exulantům, ale i čtenářům v Československu, přinášela rovněž příspěvky autorů z domácího disentu. Po listopadu 1989 vyšla u nás z Tigridových prací - vedle zmíněné Politické emigrace - kniha Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu (1990), zamyšlení nad nejnovějšími českými dějinami.

Jako mladí emigrovali po únoru 1948 Jiří Kovtun a Erazim Kohák. Jiří (Georg) Kovtun (nar. 1927) studoval po válce na právnické fakultě a zároveň byl redaktorem v Tigridově týdeníku Vývoj. Od sedmdesátých let je zaměstnán ve washingtonské kongresové knihovně, odkud také čerpá podněty ke svým masarykovským studiím - Slovo má poslanec Masaryk (Mnichov 1985), Tomáš G. Masaryk 1850-1937 (Washington 1981), The Czechoslovak Declaration of Independence (Washington 1985)⁵. - Erazim Kohák (nar. 1933) vystudoval filozofii a teologii v USA, kde je dnes řádným profesorem bostonské univerzity. Zaměřuje se především na problémy „čisté filozofie“, tj. na otázky vyrůstající „z nadčasové aktuality našeho obecného lidství“. Z pozice Husserlovy fenomenologie se pokouší čelit postmodernistické skepsi, a to obratem k racionalitě pojímané jako „schopnost pochopit smysl věcí a dějů“ (odtud nahlíží i ekologickou problematiku). Vydal knihy The Victors and the Vanquished, Na vlastní kůži, Jan Patočka; některé studie publikoval v exilových časopisech Svědectví, Studie, Proměny. V Praze (1991) vydal přednášky, jež konal v roce 1990 jako hostující profesor filozofické fakulty Karlovy univerzity - Život v pravdě a moderní skepse.

Situaci filozofů, kteří se v českých poměrech 50.-80.let netajili se svým nemarxistickým a nekomunistickým stanoviskem, názorně dokládá např. životopis Ladislava Hejdánka (nar. 1927). Studia na filozofické fakultě Karlovy univerzity (kde byl žákem Patočkovým, indexKozákKozákovým a Riegrovým) ukončil v roce 1952, odpovídající „filozofické zaměstnání“ měl však pouze v letech 1968-1971, kdy působil ve Filozofickém ústavu ČSAV. Před r. 1968 mohl publikovat jen v náboženských a literárních časopisech (Křesťanská revue, Tvář, Plamen), po roce 1970 v zahraničních a samizdatových edicích (Expedice, Svazky pro dialog, OIKOUMENÉ). Byl členem Charty 77, vystupoval i jako její mluvčí (poprvé po smrti Jana Patočky). Čestný doktorát Univerzity v Amsterdamu v r. 1985 byl oceněním nejen Hejdánkových publikací, ale i jeho filozofického semináře, který organizoval v 80. letech (účastnili se jej i četní zahraniční filozofové). Od roku 1990 přednáší na Karlově univerzitě, na fakultě teologické a na fakultě filozofické. Většina dosavadních Hejdánkových prací je soustředěna na problematiku vztahu filozofie - mýtus - víra - teologie, se snahou odpovědět především na fundamentální otázku „co je filozofie“, jaké jsou její možnosti v jejích jednotlivých dimenzích, a na otázku místa náboženské víry v životě dnešního člověka. V jeho studiích se setkáváme s častými historicko-filozofickými interpretacemi, se zřetelem k filozofické a teologické tradici (z

⁵ V roce 1991 vyšel v Praze Kovtunův román Pražská ekloga.

domácích autorů vystupují do popředí Masaryk, Rádl, Kozák, Patočka, J. B. Souček, J. M. Lochman ad.). V řadě příspěvků se zamýšlí nad filozofickopolitickou problematikou, zvláště nad podmínkami pro uskutečňování postulátu „života v pravdě“. Z Hejdánkových zahraničních publikací uvádíme alespoň překlad jeho samizdatových Pražských dopisů Wahrheit und Widerstandt (Mnichov 1988), z domácích spis Filozofie a víra (Praha 1990).⁶

K autorům, kterým únor 1948 vzal možnost publikovat, patřili i Václav Navrátil a Josef Šafařík.

Václav Navrátil (1904-1961) vystudoval filozofii na Karlově univerzitě, u J. Krále a J. B. Kozáka. Od konce 20. let (kdy se také stal redaktorem v nakladatelství Orbis) publikoval v Kvartu, Kritickém měsíčníku, Volných směrech, Ruchu filozofickém, České mysli aj. příspěvky, mezi nimi pronikavé eseje, věnované látce filozofické, zejména etické; a estetické a uměnovědné. Samostatně vydal studie Filozofie a umění (1935), Myšlení obecné a myšlení dialektické (1937), O sociálním myšlení (1939) a knihu esejů O smutku, lásce a jiných věcech (1940). (J. Popelová se ve Studii o současné české filozofii, v níž Navrátila řadí ke skupině českých existencionalistů, zmiňuje ještě o Navrátilově knize „připravované pro tisk“ a věnované „metafyzickým problémům básnictví“.) Jedním z témat, k nimž se Navrátil často vracel, byl mýtus (jeho vznik, působení a zánik) - ve všedních událostech života, v každodenních duševních příbězích.⁷ Z cizích filozofů ho v této souvislosti upoutali především Bergson, Rickert a Jaspers.

Josef Šafařík vydal v roce 1947 soubor esejů Sedm listů Melinovi (zamýšlejících se nad tím, co v moderním světě „ohrožuje základy lidského bytí“), potom však psal jen „pro sebe a své přátele“. Na konci šedesátých let otiskl několik příspěvků ve sborníku Podoby 2 a v brněnském časopise Host do domu, v letech 1982-1984 v samizdatovém sborníku Moravská čítanka; v závěru 80. let uveřejnil několik úvah např. v divadelních programech. Od roku 1990 vycházejí Šafaříkovy filozofické eseje v brněnském časopise Proglas (např. Člověk a stroj, 1990, č. 8). Ohlášeno je vydání jeho rozsáhlé práce Cestou k poslednímu.

Už v kapitole o české marxistické filozofii jsme uvedli, že v letech 1969-1970 museli vysoké školy a vědecké ústavy opustit mnozí filozofové, s jejichž jmény jsou spojeny významné publikace ze 60. let. Někteří z nich pak našli příležitost k soustavné filozofické práci v zahraničí.

Ivan Sviták (nar. 1925) patřil u nás mezi filozofy nejčastěji kritizované za „revizionismus“ (filozofický a uměnovědný).⁸ Zabýval se především dějinami

⁶ Hejdánkovy studie můžeme dnes číst i v novém filozofickém čtvrtletníku Reflexe.

⁷ Zde má svůj základ i Navrátilův hluboký vztah ke knize Josefa Čapka Kulhavý poutník a k „pragmatistické trilogii“ Karla Čapka. „V konfrontaci s kulhavým poutníkem, který ve své váhavosti a rozvážnosti přichází pozdě proto, že chodí pomalu, Navrátilův člověk ve své neurastenii a ulekanosti přichází pozdě proto, že pospíchá - ve spěchu se často zachytí čípem svých nervů o nějaký ostrý předmět a zraní se“ (H. Waldhauserová: Navrátilova etika, rkp.).

⁸ Sviták se hlásil k surrealisticky orientovanému okruhu autorů časopisu Analogon (1968-

filozofie, religionistikou a problematikou vztahu filozofie, vědy a ideologie. V letech 1970-1989 přednášel na univerzitě v Kalifornii, od roku 1990 žije opět v Československu. Hlásí se nadále k ideálům socialismu a k Marxovu filozofickému odkazu. Zdůrazňuje ovšem, že Marx v jeho pojetí „není identický ani s marxismem, ani s Leninem a tím spíše ne se Stalinem“. Po listopadu 1989 vydal u nás např. knihy Kulatý čtverec (sborník článků z let 1968-1973), The Unbearable Burden of History the Sovietization of Czechoslovakia I-III, Velký skluz (obrazy o lidech z československé politické scény v letech 1938-1948), Budoucnost komunismu (o kořenech byrokratických diktatur), Nesnesitelné břemeno dějin (o mezích reformního komunismu a o srpnu 1968), Ztracené iluze (o československém politickém vývoji po listopadu 1989) ad.

Karel Mácha (nar. 1931) je dnes profesorem sociální filozofie na Gustav-Siewerth-Akademie v Německu (v letech 1978-1988 byl hostujícím profesorem na univerzitě v Mnichově a v letech 1988-1989 na Polytechnic University v New Yorku). Do roku 1966 působil jako vědecký pracovník Filozofického ústavu ČSAV, potom jako docent a pak profesor dějin filozofie na fakultě společenských věd Karlovy univerzity; v roce 1970 musel univerzitu opustit. (Už v roce 1962 se habilitoval na filozofické fakultě v Brně.) V 60. letech publikoval práce z etiky a dějin filozofie, např. Ke kritice buržoazního individualismu, Etika a dnešek (spolu s K. Marušiákem a L. Hrzalem), Problém člověka, Mladá generace známá i neznámá aj. Publikace vydané v zahraničí - např. 100 Thesen zur einer integralen Anthropologie, Die menschliche Individualität, Zweifel und Einsamkeit - dokládají dovršení jeho konverze od marxismu k římskokatolické náboženské víře. Z tohoto hlediska se také ve třech svazcích knihy Glaube und Vernunft (1985-1989) pokusil vyložit dějiny českého myšlení (filozofického, teologického, politologického aj.) od jeho počátků na Velké Moravě do současnosti.

O Květoslavu Chvatíkovi (nar. 1930) jsme psali už v kapitole o strukturalismu. Po studiích filozofie na pražské univerzitě působil ve Filozofickém ústavu ČSAV a jako docent filozofické fakulty. Věnoval se především estetice a teorii umění (zvláště literatury): Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky (1958), Smysl moderního umění (1965), Strukturalismus a avantgarda (1970). V roce 1970 byl propuštěn ze zaměstnání; od roku 1980 působí na univerzitě v Kostnici. V Německu vydal monografii o estetice pražského strukturalismu (1981), knihu studií Kunst und Struktur (1987) a připravil výbor z díla J. Mukařovského Kunst - Poetik - Semiotik (1989).

V cizině ukončil svůj život Lubomír Sochor, marxistický filozof a sociolog a historik marxismu. Vystudoval filozofii a práva na Karlově univerzitě; léta přednášel na právnické fakultě, kde se v roce 1966 habilitoval (návrh na jeho profesuru byl v roce 1969 konzolidátory zamítnut). V šedesátých letech se zajímal zejména o dějiny marxistické filozofie (o „její zasuté etapy“) a o vývojové tendence v myšlení předních marxistických nebo vůbec levicových autorů (Adorno,

1970), který založil vůdčí představitel českého surrealistického hnutí, básník a teoretik Vratislav Effenberger (1923-1968). K aktivitám surrealistické skupiny v roce 1968 patřila také mezinárodní výstava Princíp slasti a sborník Surrealistické východisko 1938-1968.

Děborin, Fromm, Goldmann, Gramsci, Horkheimer, Korsch Lukacs, Marcuse, Trocký, ad.)⁹ Zabýval se také vztahy marxismu a freudismu a problematikou byrokratismu. V polemikách s dogmatickými marxisty („propadlými institucionální logice“) ukazoval, že ve světě „existují vědci a filozofové, kteří přijali hlavní koncepty marxistického světového názoru, aniž se organizačně zařadili do politického hnutí, které se na marxistickém programu zakládá, právě tak jako na druhé straně se ve světovém komunistickém hnutí vyskytují nejen jednotlivci, ale celé proudy, které mají značně daleko k Marxovu vidění světa a k metodě marxistického vědeckého myšlení.“ V roce 1979 odešel do Paříže, kde rozvíjel širokou publicistickou činnost (v roce 1981 byl za ni zbaven československého státního občanství). Část jeho studií vyšla knižně v exilu: Úvahy o ideologii a praxi reálného socialismu (1987).

V zahraničí zůstal po srpnu 1968 také Milan Průcha, do té doby člen Filozofického ústavu ČSAV. Od konce 50. let se ve svých časopiseckých statích a samostatných publikacích (Filozofické problémy existence člověka, Existencialismus, Kult člověka) zamýšlel nad problémy, které přinášel „člověkostředný proud ve filozofii“; šlo mu o analýzu jeho východisek a zároveň o jeho překonání „nastolením původnějších a základnějších otázek, než jsou ty, které dokáže a které vůbec může jako antropologie vytýčit“.

Z mladších filozofů-exulantů se u nás po listopadu 1989 stal i širší veřejnosti známý Václav Bělohradský (nar. 1944), a to především svými příspěvky v Literárních novinách, Tvaru, Mladé frontě dnes. - Po studiích filozofie a češtiny (a po vojenské službě) byl vědeckým aspirantem na filozofické fakultě v Praze. V roce 1970 našel nové působiště na Filozofickém ústavu A. Rosminiho v Janově, kde je nyní profesorem sociologie. V zahraničí vydal např. esej Krize eschatologie neosobnosti; v samizdatové edici Expedice vyšel soubor jeho textů Přirozený svět jako politický problém (1984, znovu Praha 1991). Jako hostující profesor Karlovy univerzity vypsál v r. 1990 přednáškový kurs Demokracie po vymření světlušek.¹⁰

Filozofické aspekty zdůrazňovali ve své odborné práci literární vědec a spisovatel Rio Preisner (nar. 1925) a historik a politolog Bedřich Loewenstein (nar. 1929). Rio Preisner po odchodu do zahraničí publikoval trilogii Kritika totalitarismu, České existence a Až na konec Česka.¹¹ Bedřich Loewenstein (v 60. letech pracovník ČSAV, po odchodu do zahraničí profesor berlínské Freie Universität) uveřejnil práce Der Entwurf der Moderne. Vom Geist der bürgerlichen

⁹ Srov. např. Sochorův úvod ke knize A. Labrioly Eseje o materialistickém pojetí dějin, 1961, a doslov ke knize L. Goldmanna Humanitní vědy a filozofie, 1967. - Připravoval rovněž spis o stalinismu a o sovětské společnosti vůbec.

¹⁰ Názvem kursu připomíná Bělohradský článek A. Passoliniho Vakuum moci, v němž se vyměňuje světlušek na italském venkově bere jako „symbol mutace evropské demokracie“, jako „ohlášení doby, v níž se daly do pohybu síly, které se už nedají ovlivnit lidskou řečí, na které už neplatí naše ratio“. (Srov. Rozhovor s V. Bělohradským, Literární noviny 1991, č. 8.)

¹¹ Řadu studií Preisner uveřejnil v Rozmluvách, v literární a filozofické revui, která v 80. letech vycházela v Londýně. (V knižní edici Rozmluv vyšly mnohé z titulů představující přední práce české exilu a disentu.)

Gesellschaft (1987, 1990) a Problemfelder der Moderne (1990), v nichž se zabývá ideovými, sociálními a historickými základy moderní společnosti i jejími krizemi a deformacemi. V Praze 1991 vyšla jeho kniha O nacionalismu a revolucích.

Někteří z filozofů, kteří museli v letech 1969-1970 odejít ze svých pracovišť, avšak zůstali v republice, se věnovali také dějinám českého filozofického myšlení. Patřili k nim i Oleg Sus, Milan Machovec, Josef Zumr a Jiří Bednář.

Olega Suse (1924-1982) jsme trochu představili už v kapitole o strukturalismu. Dodejme, že po studiích filozofie a češtiny působil na filozofické fakultě v Brně, od roku 1964 jako docent estetiky. Po roce 1970 se musel stát „svobodným badatelem v domácnosti“. Na konci šedesátých let začal od svých dosavadních spíše analytických prací (věnovaných problematice teorie a dějin estetiky a filozofie) směřovat k syntézám; soustřeďoval se nejen na jednotlivé studie, ale vytvářel i jejich ucelené soubory, které také připravil do tisku (ale už nevyšly): Estetické problémy pod napětím, Geneze sémantiky hudby a básnictví, Bez bohů geneze?¹² Po roce 1970 publikoval jen v zahraničí a v samizdatech. Z jeho starších prací připomínáme alespoň Metamorfosu smíchu a vzteku (1963) a studie publikované ve Sborníku prací brněnské univerzity.¹³

Milan Machovec (nar. 1925), od roku 1968 profesor filozofické fakulty Karlovy univerzity, patřil k iniciátorům soustavného bádání v oblasti dějin českého myšlení (Husovo učení a jeho význam v tradici českého národa, 1953; František Palacký a česká filosofie, 1961; Josef Dobrovský, 1964; Tomáš G. Masaryk, 1968¹⁴). Zabýval se také etikou (Smysl lidského života, 1957, 1965) a problematikou náboženství a teologie (Utopie blouznivců a sektářů, 1960 - spolu s Markétou Machovcovou; Novotomismus, 1962; O tzv. „dialektické“ teologii současného protestantismu, 1962; Svatý Augustin, 1967; Can a Christian be a Marxist? A dialog among a marxist philosopher and two christian theologians, Chicago 1969; Theologie und Revolution, Hamburg 1969). Po roce 1970 přijal místo varhaníka, i to však musel opustit po podpisu Charty 77. Z jeho prací publikovaných po roce 1970 v zahraničí vyšlo u nás zatím Evangelium pro ateisty (1991).

Josef Zumr (nar. 1928) byl v letech 1957-1969 vědeckým pracovníkem Filozofického ústavu ČSAV. Po propuštění z Akademie se živil jako překladatel, v letech 1988-1989 jako pracovník Kabinetu pro studia řecká a latinská. Po listopadu 1989 byl zvolen ředitelem Filozofického ústavu. Badatelsky se zaměřuje především na dějiny filozofie 18.-19. století, se zvláštním zřetelem k filozofii německé (J. F. Herbart) a k problematice českého myšlení (herbartismus, strukturalismus, antické tradice) a jeho významných postav (A. Smetana, O.

¹² Srov. L. Soldán: Oleg Sus o Otakaru Zichovi, Universitas 1991, č. 3, s. 17.

¹³ Patří k nim např. stati O funkcích umění (F5, 1961), K počátkům sémantiky umění v české estetice (F8, 1964), Metodologické problémy psychologie umělecké a literární tvorby (D10, 1963).

¹⁴ Machovec představuje Masaryka jako osobnost, již „šlo v podstatě vždy - ve všech jeho proslulých bojích - o otázku autentičnosti života, mravní opravdovost vnitřní lidské osobní existence“. Prisoudil mu „významné místo jednak v dějinách sokratovské dimenze filozofického úsilí, jednak v předjímání problémů a postojů existenciální antropologické filozofie 20. století“.

Hostinský, T. G. Masaryk, L. Klíma, J. L. Fischer, J. Mukařovský, J. Patočka ad.). Spolu s Robertem Kalivodou redigoval Antologii z dějin československé filosofie (1962). Zumrový práce z let 1970-1989 vycházely buď bez uvedení jeho jména (sem patří i některé české texty v Antologii z dějin českého a slovenského filozofického myšlení I, 1982), nebo v samizdatových sbornících, popř. v zahraničí. Po listopadu 1989 publikuje především ve Filosofickém časopise.

K předním postavám novodobých dějin světové a české filozofie obracel svou pozornost rovněž Jiří Bednář (1935-1973), v letech 1968-1971 vědecký aspirant na Filosofickém ústavu ČSAV v Praze. Dílo Camuse, Dostojevského, Kafky, Masaryka, Šaldy, Rádlu ad. mu přitom bylo (ve studiích publikovaných do r. 1970 především ve Filosofickém časopise) podnětem k vlastním analýzám místa člověka na světě a smyslu jeho života.

Výraznou postavou českého „podzemního kulturního hnutí“ (undergroundu) 70.-80. let se stal filozof a spisovatel Zbyněk Fišer (nar. 1930), publikující rovněž pod jménem Egon Bondy. Po studiích filozofie (1957-1961) pracoval v Národní knihovně, v roce 1967 přešel do invalidního důchodu. V knihách *Otázky bytí a existence* (1967) a *Útěcha z ontologie* (1969) se pokusil vypracovat nesubstanční podobu teorie bytí (v ontologii spatřuje oblast „základního filozofického výzkumu“). V monografii *Buddha* (1968) upozornil na inspirující význam východní filozofie, zvláště buddhismu, pro současné evropské myšlení. Po roce 1970 publikoval v zahraničí a v samizdatu, především beletrii (např. román *Invalidní sourozenci*, Toronto 1981) a básně. Hlásí se k „levému marxismu“; v něm nachází svou pracovní filozofickou metodu.

Filozofickou kulturu pomáhaly v českém prostředí v letech po únoru 1948 a po srpnu 1968 udržovat a dále pěstovat také osobnosti, které svou hlavní pozornost věnovaly speciálním oborům nebo vlastní umělecké tvorbě.

Literární historik a vědec Václav Černý (1905-1987), od roku 1936 docent a od roku 1945 profesor románských literatur a srovnávací literární historie na Karlově univerzitě, upoutal některými svými studii už pozornost Josefa Krále. Ten ve své *Československé filosofii* (1937) zaznamenal např. Černého práce *Ideové kořeny současného umění* (1929), *Bergson a ideologie současného romantismu* (1929), *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique* (1935). (Černého vztah k západní filozofii se odrazil i v jeho překladu *Vzpoury davu* od Ortegy y Gasset.) V připravovaném novém vydání *Československé filosofie* (k němuž už nedošlo) mohl Král zaznamenat např. Černého příspěvky o barokním myšlení (*Esej o básnickém baroku*, 1937, a *Baroko a jeho poesie - úvod ke sborníku Kéž hoří popel můj*, 1967) a existencialismu (*První sešit o existencialismu*, 1948). Významnou úlohu v české kultuře sehrál Černého *Kritický měsíčník*. Po roce 1970, kdy musel už podruhé opustit univerzitu (v letech 1954-1968 působil v akademických ústavech, dlouho jako knihovník), mohl V. Černý publikovat jen v zahraničí nebo v samizdatech. Připomínáme alespoň jeho zamyšlení nad novodobými českými dějinami *Pláč Koruny české* (Toronto 1976), masarykovské studie (*Podstata Masarykovy osobnosti a čím nám TGM*

zůstává; výročí smrti T. G. Masaryka; Několik poznámek o Masarykovu a moderním pocitu náboženském¹⁵) a Paměti I, II (1983). V roce 1991 vyšel Černého esej O povaze naší kultury.

Charakteristickým rysem prací výtvarného a literárního teoretika a kritika Jindřicha Chalupického (1910-1990) „bylo filozofické ukotvení výkladu moderního umění“. Byl osobností, kterou potřebuje nejen teorie umění, ale i filozofie - pokud chce uměleckou tvorbu brát jako specifickou výpověď o člověku a jeho světě. Historik české filozofie musí zaznamenat nejen např. Chalupického práce Svět, ve kterém žijeme (1940, názorové východisko Skupiny 42) a Umění dnes (1966; eseje o povaze a směřování současného umění), ale i jeho časopis Listy, který k nám „uvedl vše, co v poválečném filozofickém, estetickém, výtvarném a literárním světě něco znamenalo a z čeho se dalo v žízňivých letech padesátých bezedně čerpat“.¹⁶ V roce 1980 se sice Jazzové sekci podařilo vydat Chalupického studii O dada, surrealismu a českém umění, jinak však mohl Chalupický po roce 1970 publikovat jen v cizině nebo samizdatu; vlastním nákladem vydal i svůj „filozofický deník“ Podobizna umělce v moderním světě (1982).¹⁷

K mladším osobnostem ze světa umění, které se při svých konfrontacích s vládnoucím režimem dostávaly také na půdu filozofie, patří rovněž dramatik Václav Havel (nar. 1936); kulturní svět ho - spolu s Janem Patočkou - bere jako nejvýraznějšího představitele české nezávislé kultury v šedesátých letech a v období tzv. normalizace. - Po maturitě na večerním gymnáziu studoval Havel dva roky na technice (na univerzitu neměl možnost jít). Po návratu z vojny pracoval jako jevištní technik, od roku 1960 v divadle Na zábradlí, kde se také poprvé (1963) hrála i jeho potom nejproslulejší hra Zahradní slavnost. (Ze šedesátých let jsou rovněž jeho hry Vyrozumění a Ztížená možnost soustředění.) V závěru šedesátých let prosazoval své představy o demokratické kulturní společnosti také v rozsáhlé činnosti organizační a politické (v roce 1968 byl např. zvolen předsedou Kruhu nezávislých spisovatelů). V tomto duchu pokračoval v 70. a 80. letech, a to jak v rámci akcí Charty 77,¹⁸ tak jako dramatik (Žebrácká opera, Audience, Vernisáž, Protest, Largo Desolato, Pokušení, Asanace) a esejista. V exilových nebo domácích samizdatech vycházely jeho filozoficky nebo politologicky orientované práce, v nichž nejen analyzoval daný stav české společnosti, ale vyjadřoval i své názory o úkolech občanů, především vzdělanců, kteří se nechtějí trpně podrobit totalizující poli-

¹⁵ Tyto studie byly uveřejněny v samizdatovém vydání v Praze 1978 a v Brně 1987 (v edici Studnice).

¹⁶ Srov. J. Hlaváček: Ztratili jsme kritickou osobnost, Ateliér 1990, č. 15, s. 2.

¹⁷ Výbor z Chalupického statí z let 1934-1948 vyšel ve sborníku Obhajoba umění, 1991.

¹⁸ „Charta byla prvním důležitějším vystoupením v Husákově éře. Spojili se v ní spisovatelé i bývalí politici, komunisté i nekomunisté, katolíci, protestanti, intelektuálové i dělníci, univerzitní profesori i nekonformní mládež. Nespojili se na bázi politické, ale z důvodů niternějších. Spíš lidských než politických. Jejich společná pohnutka byla především mravní. (...) Charta vznikla z touhy vymanit se znemravňujícímu tlaku doby, odmítnout vnucovanou schizofrenii a překročit horizont osobních zájmů, osobního strachu: vystoupit ze zákopů soukromí a přihlásit se o účast na věcech veřejných“ (Václav Havel: Co je Charta 77?).

tické moci. Vedle Dopisů Olze (psaných ve vězení, v němž Havel strávil celkem šest let) a Dálkového výsledku (rozhovorů s K. Hvižďalou) to sou jeho eseje Moc bezmocných, Politika a svědomí, Anatomie jedné zdrženlivosti, Příběh a totalita, Slovo o slově aj.¹⁹ Domácí i zahraniční ohlas Havlových aktivit z období normalizace a úloha, kterou sehrál v událostech okolo listopadu 1989, jej přirozeným způsobem postavily do čela našeho současného politického života, na místo prezidenta republiky.

Dodejme ještě, že neoficiální český filozofický život v 70.-80. letech nepředstavovaly jen práce zveřejňované v četných samizdatových edicích. Jeho významnou součástí byly i bytové přednášky a semináře, jež se pokoušely vytvářet prostředí pro svobodné filozofické myšlení. V Praze je po Patočkově vzoru organizovali např. Ladislav Hejránek, Zbyněk Fišer-Bondy, Milan Machovec, Julius Tomin, Zdeněk Neubauer ad. V Brně se v letech 1984-1989 konaly takové semináře jako akce podporované britskou Vzdělávací nadací Jana Husa (Jan Hus Educational Foundation).²⁰ Důležité bylo, že se těchto seminářů zúčastňovali i mladí zájemci o filozofii, kteří nemohli (nebo nechtěli) filozofii studovat na univerzitě, popřípadě museli svá studia předčasně ukončit.

---

¹⁹ Havlovu esejistickou a publicistickou tvorbu z let 1983-1989 nacházíme ve sborníku *Do různých stran*, 1991.

²⁰ Srov. rubriku *Podzemní univerzita* v časopise *Proglas* 1991.